

Горбенко К.В.

До питання про ритуально-культурну практику населення степового Побужжя в епоху фінальної бронзи (за матеріалами розкопок поселення “Дикий Сад”)

В епоху фінальної бронзи Степове Побужжя населяли племена сабатинівської і білозерської культур. Основна маса знайдених у регіоні артефактів відноситься до сабатинівської культури. Виняток становить поселення “Дикий Сад”. На сьогодні можна однозначно стверджувати, що до білозерської культури відноситься тільки це поселення, розташоване в межах сучасного міста Миколаєва і що має достатньо специфічні риси по всіх археологічних показниках.

Розкриваючи питання про ритуально-культурну практику населення Степового Побужжя в епоху фінальної бронзи, автор спирався на дані археологічних досліджень поселення “Дикий Сад” як найбільш яскравого, оригінального, та й, очевидно, єдиного в регіоні у даному відношенні. На сьогоднішній день на поселенні “Дикий Сад” досліджено дев'ять помешкань, розділити які, виходячи з функціональних ознак, можна на: **житлові і ритуально-культурні**.

Житлові помешкання – традиційні для білозерської культури як за формою, так і за заповненням.

Ритуально-культурні помешкання – по конфігурації, внутрішньому устрою і знахідкам відрізняються від прийнятих стандартів і представляють собою унікальне явище нехарактерне як для Степового Побужжя, так і для всього Північно-західного Причорномор'я.

Спираючись на виявлені артефакти, можна свідчити про існування на поселенні двох основних ритуалів древньої людини, пов'язаних із **хтонічним і соляним** культами.

Помешкання № 3 і вхід, що примикає до нього, у вигляді спеціального спуску-підйому (пандуса) по всіх ознаках відноситься до солярного ритуалу. Пандус, виходячи з характеру заповнення укосів, являв собою ритуальний зольник. Довга вісь горизонтальної площадки спуску-підйому була спрямована на літній схід сонця (спостереження 21 червня). Західна частина пандуса вела в помешкання № 3. Наявність великої кількості вогнищ (як по укосам пандуса, так і в самому помешканні) дозволяє припустити наявність визначеного ритуалу, пов'язаного з культом Вогня-Сонця.

Помешкання № 4 найбільш красномовно

свідчить про характер ритуалів. Вхід у помешкання проходив по сходинах, на яких знаходилися палаючі ями, що виконували функції очисного вогню. У середині помешкання по осях і колу розташовувалося 12 ям, що майже усі були перекриті вогнищами. Розташування ям і вогнищ відповідало точкам руху сонячного диска, а структурування ям по осях і колу дасть набір ритуально-культурних чисел індоєвропейців – 3, 5, 7, 12. Заповнення ям істотно відрізняється від звичних господарчих і було пов'язано з певним ритуалом або ритуалами, тому що помешкання № 4 дає приклад сполучення солярного (**розташування** і число ям; вогнища) і хтонічного (**поховання** в центральній ямі людського черепа без нижньої щелепи) культів.

Помешкання № 6, 7, 8 – представляють собою єдиний ритуально-культурний комплекс. Помешкання розташовані в ряд по осі Південь-Північ. Центральним є помешкання № 7, із якого вели проходи на південь у помешкання № 6 і на північ у помешкання № 8.

Помешкання № 7 мало два рівні підлоги:

I рівень – відповідає древньому материку, в якому розташовувалася система ям.

II рівень – збереглися рештки прямолінійних викладок із дрібних каменів (простінки або можливо рештки найбільшого лабіринту). До цього ж рівня відносяться і знахідки двох людських черепів без нижньої щелепи, і череп тварини, із слідами лощення (можливо, росомахи). Поховання черепів і знахідка кам'яного фалоса (знайдений при вході в помешкання в кам'яній притолоці) свідчить про хтонічний ритуал, що відбувався в цьому помешканні.

Помешкання № 6 і № 8 – є закритими конструкціями, у яких відсутній зовнішній вхід. Вони, очевидно, видимою виконували допоміжні функції при відправленні ритуалу. Південна конструкція (пом. № 6) могла нести в собі **світле** ритуальне навантаження, а північна конструкція (пом. № 8) – **темне**, що почасти підтверджується знахідкою леза-бритви (ймовірно, ритуальний ніж для жертвопринесень).

Ритуально-культурний характер вищеописаних помешкань підтверджує і знайдений матеріал вотивного характеру. До згаданих уже людських черепів варто додати фрагменти панцирів черепах (культ черепахи був дуже поширений у давнину), а також кам'яні предмети господарсько-ритуального призначення.

Як відомо, різноманітні знаряддя праці, якоюсь мірою були поліфункціональні, тобто у визначений момент вони зі знарядь праці ставали предметами культурної практики. Це відноситься до антропоморфних і фалосовидних предметів, знайдених на поселенні. Якщо навіть на початку ці предмети призначалися для господарчих потреб (противаги і маховики обертального моменту при

роботі токарського деревообробного верстата), то в остаточному підсумку могли стати уособленням певного культу – фалічного, загробного і т.д.

Що стосується людських черепів, то практика їх поховання безсумнівно культова.

Дана проблема в міфах Балкано-Подунав'я більш-менш ясна – це поховання голови героя, віщуна, що служить оберегом даної території і постійно є присутнім з-поміж живих. У світлі цього антропоморфні плити з поселення “Дикий Сад” одержують в остаточному підсумку ритуально-культове пояснення.

У стародавньому світі, у самому найближчому до нас регіоні – Балкано-Подунав'ї збереглася традиція вірити в те, що у певний необхідний момент камені можуть перетворюватися в людей [1]. В етнографії, у Фрезера [2] подібні фігурки для перевтілення названі інау і виконували ніби функцію вмістилища душі. Єгипетські Ка і Ба хоча й являли собою більш досконалі скульптури, але як принцип цілком придатні для аналогій, переходу душі людини в предмет і його відродження з цього предмета [3]. Не дивлячись на, здавалося б, примітивну форму, два кам'яних предмети з поселення мають аналогію в зображенні саме людської душі т.зв. “аури” [4]. Малюнок, наведений М.О.Чмиховим, і наші предмети практично ідентичні. Індивідуалізація, у даному випадку, не обов'язкова. Ці зображення анікольнічні (що натякають символічно на сутність): можливо особа, череп якої похований під підлогою помешкання (у культовій ямі), необхідно було викликати. Форма кам'яних предметів давала можливість застосувати іконотропію (поворот образу), викликаючи тим самих духів предків, героїв. Розташували ці предмети у визначеному порядку, ми одержимо своєрідний типологічний ряд, ніби переростання з духовної сфери (плескати антропоморф – “аура”) у чисто земну, хтонічну (чітко змодельований фалос). Причому сполучення досить виразне – **череп** як символ вічного життя і **фалос** як утілення чисто земної життєвої сили.

Виходячи з вище викладених інтерпретацій, правомірно говорити про тісні взаємозв'язки жителів Степового Побужжя в епоху фінальної бронзи, у ритуально-культовому аспекті, із синхронними культурами Балканського регіону, що підтверджує знахідка кам'яного фалоса – **Приапа**, культ якого з'явився в Греції саме з Фракії, а для Степового Побужжя є нехарактерним.

Підводячи підсумок усьому викладеному, потрібно відзначити, що весь археологічний комплекс поселення “Дикий Сад” дає можливість стверджувати, що в Степовому Побужжі на рубежі II-I тис. до н. е. існував один із найдавніших ритуально-культових комплексів півдня Східної Європи, з обрядами, що мають аналогії як у стародавності, як-

от на території Фракії [5, 6], так і в етнографічних матеріалах більш пізнього часу [7, 8].

Література.

1. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. – М.: Прогресс, 1992. – С. 105.
2. Фрээр Д. Золотая ветвь. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1986. – С. 473.
3. Мифологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – С. 82, 267.
4. Чмихов М.О. Курганні пам'ятки як явище давньої культури. – К.: Навчально-методичний кабінет вищої освіти, 1993. – С. 136. – Мал. 40 (10).
5. Тончева Г. О фракийцах нынешней Украины, Молдовы, Добруджи и Северо-Восточной Болгарии в XI-VI вв. до н.э. // Фрако-скифские культурные связи. – София: Изд-во Болгарской АН, 1975. – С. 28-53.
6. Гочева З. Боги фракийцев и скифов по сведениям Геродота // Фрако-скифские культурные связи. – София: Изд-во Болгарской АН, 1975. – С. 142-153.
7. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1990.
8. Фрээр Д. Вказ. пр.